"रसावस्थाः स्वर्णो वपुषि वहलचन्द्रनरसः ॥"
यथा वा प्रबोधचन्द्रोदये । १ ।
"येन त्रिसप्तकलो नृपवहलवसामांसमस्तिष्कपङ्क-
प्राग्भारोऽकारि भूरिच्युतरुधिरसरिद्वारिपूरे-
ऽभिषेकः ॥")

वहलगन्धं, क्ली, (वहलः प्रचुरो गन्धो यस्य ।)
शल्लकीचन्दनम् । इति राजनिर्घण्टः ॥

वहलचक्षुः, [स्] पुं, (वहलानि प्रचुराणि चक्षुं-
षीव पुष्पाण्यस्य ।) मेषशृङ्गी । इति रत्न-
माला ॥ पुस्तकान्तरे ।
"नन्दीवृक्षो मेषशृङ्गी तथा मेषविशीलिका ।
चक्षुर्बहलं चक्षुश्च मेढ्रशृङ्गी गृहद्रुमाः ॥"
इत्यपि पाठः ॥

वहलत्वचः, पुं, (वहला दृढा त्वचा वल्कलं यस्य ।)
श्वेतलोध्रः । इति राजनिर्घण्टः ॥

वहला, स्त्री, (वहलानि प्रचुराणि पुष्पाणि
सन्त्यस्या इति । अर्शआदित्वादच् ।) शत-
पुष्पा । इति राजनिर्घण्टः ॥ स्थूलैला । इति
भावप्रकाशः ॥ (अस्याः पर्यायो यथा,—
"एला तु वहला स्थूला मालेयं ताडकाफलम् ॥"
इति वैद्यकरत्नमालायाम् ॥)

वहा, स्त्री, (वहतीति । वह+अच् । टाप् ।)
नदी । इति हेमचन्द्रः । ४ । १४६ ॥

व(ब)हिः, [स्] न, बाह्यम् । इत्यमरः ॥ (यथा,
मनुः । १० । ४५ ।
"सुखवाहूरुपज्जानां या लोके जातयो बहिः ।
म्लेच्छवाचश्चार्यवाचः सर्व्वे ते दस्यवः स्मृताः ॥"
यथा च, रामायणे । २ । ५३ । २ ।
"अद्येयं प्रथमा रात्रिर्याता जनपदात् बहिः ।
या सुमन्त्रेव रहिता तां नोत्कण्ठितुमर्हसि ॥")

व(ब)हिःकुटीचरः, पुं, (बहिःकुट्यां चरतीति ।
चर+टः ।) कुबेरः । इति त्रिकाण्डशेषः ॥

वहितः, त्रि, (अवधीयते स्मेति । अव+धा+क्तः ।
अवस्यातो लोपः ।) अवहितः । इति हिरूप-
कोषः ॥

वह्निः, स्त्री, (वहति द्रव्याणीति । वह+"अग्निवा-
दिभ्य इञ्चौ ।" उणा० ४।१७२। इति इञ्चः ।)
पोतः । तत्पर्य्यायः । वार्व्वटः २ । इति
त्रिकाण्डशेषः ॥ (यथा, गीतगोविन्दे । १ । ५ ।
"प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदं
विहितवहित्रचरित्रमखेदम् ॥")

वहित्रकं, क्ली, (वहित्र+स्वार्थे कन् ।) जलयानम् ।
यथा, हेमचन्द्रे ।
"सांयात्रिकः पोतवणिक् यानपात्रं वहित्रकम् ।
वोहित्थं वहनं पोतः पोतवाहो नियामकः ॥"

व(ब)हिर्द्वारं, क्ली, (बहिःस्थं द्वारम् ।) तोरणम् ।
इत्यमरः ॥ (यथा,—
"धिगस्त्वेता विद्या धिगपि कविता धिक्सुजनता
वयो रूपं धिक् धिगपि च यशो निर्द्धनमतः ।
असौ जीयादेकः सकलगुणहीनोऽपि धनवान्
बहिर्द्वारे यस्यास्तुरगवरभस्मा: सन्ति गुणिनः ॥"
इत्युद्भटः ॥)

व(ब)हिर्द्वारप्रकोष्ठकः, पुं, (बहिर्द्वारस्य प्रको-
ष्ठकः ।) गृहस्य द्वाराद्बहिः प्रकोष्ठम् । तत्प-
र्य्यायः । प्रघाणः २ प्रघणः ३ अलिन्दः ४ ।
इत्यमरः । २ । २ । १२ ॥

व(ब)हिर्भूतः, त्रि, (बहिस्+भू+क्तः ।) बहि-
र्गतः । बहिःशब्दपूर्व्वकप्राप्त्यर्थभूधातोः कर्म्मरि
क्तप्रत्ययेन निष्पन्नः । यथा । "पञ्चविषयिता-
बहिर्भूतसाध्यविषयितावटितधर्म्मावच्छिन्नप्रति-
बध्यताशालिसंशयः पक्षता ॥" इति जगदीशः ॥

व(ब)हिर्मुखः, त्रि, (बहिर्बाह्यविषये मुखं प्रवणता
यस्य ।) विमुखः । यथा, नरसिंहाचार्य्यधृते-
ज्ञानसंहितायाम् ।
"शैवो वा वैष्णवो वापि यो वा स्यादन्यपूजकः ।
सर्व्वं पूजाफलं हन्ति शिवरात्रिबहिर्मुखः ॥"
इति तिथ्यादितत्त्वम् ॥

व(ब)हिश्चरः, पुं, (बहिश्चरतीति । चर+टः ।)
कर्कटः । इति हेमचन्द्रः ॥ (बहिश्चरशीले,
त्रि । यथा, मार्कण्डेये । २३ । ८३ ।
"युवयोर्यन्मदीयं तन्मामकं युवयोः स्वकम् ।
एतत्सत्यं विजानीतं युवां प्राणा बहिश्चराः ॥")

वहेडुकः, पुं, विभीतकवृक्षः । इति राजनिर्घण्टः ॥

वह्निः, पुं, (वहति धरति हव्यं देवार्थमिति ।
वह+"वहिश्रिस्रुभ्य इति ।" उणा० ४ । ५१ ।
इति निः ।) चित्रकः । भल्लातकः । (यथा,
सुश्रुते चिकित्सितस्थाने ९ अध्याये ।
"मञ्जिष्ठाश्वो वासको देवदारु
पथ्यावह्नी ओषधाश्चो विडङ्गम् ॥")
निम्बूकः । इति राजनिर्घण्टः ॥ रेपः । इति
तन्त्रम् ॥ अग्निः । इत्यमरः ॥ ॥ तस्य नामानि
यथा,—
"ते जातवेदसः सर्व्वे कल्पाग्नः कुसुमस्तथा ।
दहनः शोषणश्चैव तर्पणश्च महाबलः ।
पितरः पतगः सर्व्वसगाधो भाज एव च ॥"
अन्यत्र तु नामान्तराण्युक्तानि यथा,—
"शृङ्गकोद्दीपकश्चैव विभ्रमभ्रमशोभनाः ।
अवसथ्याहवनीयौ दक्षिणाग्निस्तथैव च ।
अन्वाहार्य्यो गार्हपत्य इत्येते दश वह्नयः ॥"
अन्यैरन्यथोक्तानि यथा,—
"भ्राजको रञ्जकश्चैव क्लेदकः क्लेदकस्तथा ।
धारको बन्धकश्चैव द्रावकाख्यश्च सप्तधा ।
व्यापकः पावकश्चैव श्लेष्मको दशमः स्मृतः ॥"
शरीरस्थवह्नेः स्थानानि यथा,—
"वह्नयो दोषदूष्येषु संलीना दश देहिनः ॥"
दोषदूष्यौ यथा,—
"वातपित्तकफा दोषा दूष्याः स्युः सप्त धातवः ॥"
इति सारदातिलकः ॥
तत्र निषिद्धकर्म्माणि यथा,—
"नाशुद्धोऽग्निं परिचरेत् न देवान् कीर्त्तयेद्धधीन् ।
न चाग्निं लङ्घयेद्धीमान् नोपदध्यादधः क्वचित् ॥
न चैनं यादतः कुर्य्यात् सुखेन न धमेदृजुः ।
अग्नौ न निःक्षिपेदग्निं नाङ्गैः प्रशमयेत्तथा ॥
न वह्निं सुखनिश्वासैर्व्यजयेन्नाशुचिर्म्मुखः ।
स्वमग्निं नैव हस्तेन स्पृशेन्नाप्सु चिरं वसेत् ॥
नायच्छिपेन्नोपधमे न स्पर्शेण च पाणिना ।
सुखेनाग्निं समिन्नीतं सुखादग्निरजायत ॥"
इति कौर्म्मे उपविभागे १५ अध्यायः ॥
अस्योत्पत्तिर्यथा,—
शौनक उवाच ।
"सर्व्वं श्रुतं महाभाग परिपूर्णं मनो मम ।
अधुना श्रोतुमिच्छामि वह्नेरुत्पत्तिमीप्सिताम् ॥
सूत उवाच ।
एकदा सृष्टिकाले च ब्रह्मानन्तमहेश्वराः ।
श्वेतद्वीपं ययुः सर्व्वे द्रष्टुं विष्णुं जगत्पतिम् ॥
परस्परञ्च संभाषां कृत्वा सिंहासनेषु च ।
ऊषुः सर्व्वे सभामध्ये सुरम्ये पुरतो हरेः ॥
विष्णुगात्रोद्भवास्तत्र कामिन्यः कमलाकलाः ।
तत्र नृत्यन्ति गायन्ति विष्णुगाथाश्च सुस्वरम् ॥
तासाञ्च कठिनां श्रोणिं कठिनं स्तनमण्डलम् ।
सस्मितं सुखपद्मञ्च दृष्ट्वा ब्रह्मा स कामुकः ॥
मनो निवारयं कर्त्तुं न शशाक पितामहः ।
वीर्य्यं पपात चच्छाद लज्जया वाससा विभुः ॥
तद्वीर्य्यं वस्त्रसहितं पतितं कामतापितः ।
क्षीरोदे प्रेरयामास सङ्गीते विरते द्विज ॥
जलादुत्थाय पुरुषः प्रज्वलन् ब्रह्मतेजसा ।
उवास ब्रह्मणः क्रोड़े लज्जितस्य च संसदि ॥
एतस्मिन्नन्तरे रुष्टो जलादुत्थाय सत्वरः ।
प्रणम्य वरुणो देवान् बालं नेतुं समुद्यतः ॥
बालो दधार ब्रह्माणं बाहुभ्याञ्च भयाद्दृढम् ।
किञ्चिन्नोवाच जगतां विधाता लज्जया द्विज ॥
बालकस्य करे धृत्वा चकाराकर्षणं रुषा ।
वरुणञ्च सभामध्ये तं चिक्षेप प्रजापतिः ॥
पपात दूरतो देवो वरुणो दुर्ब्बलस्तथा ।
मूर्च्छां संप्राप मृतवत् कोपदृष्ट्या विधेरहो ॥
चेतनं कारयामासान्तदृष्ट्या च शङ्करः ।
संप्राप्य चेतनां तत्र तमुवाच जलेश्वरः ॥
वरुण उवाच ।
बालो जले समुद्भूतो मम पुत्रोऽयमीप्सितः ।
अहं गृहीत्वा यास्यामि ब्रह्मा मां ताडयेत्
कथम् ॥
ब्रह्मोवाच ।
बालकः शरणापन्नो मयि विष्णौ महेश्वर ।
कथं दास्यामि भीतञ्च रक्षणं शरणागतम् ॥
शरणागतदीनार्त्तं यो न रक्षेदपण्डितः ।
पच्यते निरये तावद् यावच्चन्द्रदिवाकरौ ॥
उभयोर्व्वचनं श्रुत्वा प्रहस्य मधुसूदनः ।
उवाच सर्व्वतत्त्वज्ञः सर्व्वेशश्च यथोचितम् ॥
भगवानुवाच ।
दृष्ट्वा सुकामिनीश्रोणिं वीर्य्यं धातुः पपात तत् ।
लज्जया प्रेरयामास क्षीरोदे निर्म्मले जले ॥
ततो बभूव बालश्च धर्म्मतो विधिपुत्रकः ।
चेत्रजश्च सुतः शास्त्रे वरुणस्यापि गौणतः ॥
महादेव उवाच ।
यो विद्यायोनिसम्बन्धो वेदेषु च निरूपितः ।
शिष्ये पुत्रे च समता चेति वेदविदो विदुः ॥